

A. SABALIAUSKAS

K. BŪGA – ETIMOLOGAS

Simonui Daukantui žodis *pyrągas* atrodė kilęs iš žodžių *pūrai* 'žieminiai kviečiai' ir *rągas* (mat žmonės iš ragų gerdavo, kvietinę duoną užkąsdami), *kalėdās* jis siejo su žodžiu *kálti* (kadangi, metams baigiantis, šeimnininkas į trobos siją kala vinį), *Liepója* jam buvo kilusi iš veiksmazodžio *lipti* (iš jūros į šią vietą lengva išlipti)¹. Mikalojui Akelaičiui *sūris*, *siaūras*, *sviřnas* buvo giminingi žodžiai. Bendros kilmės jam atrodė ir *vagà*, *angà*, *lángas*. Vienon grupėn jis siejo žodžius *pjauti*, *piemuð*, *pieva*². „Gamtos padedamas, padariau atradimus, iki šiol nežinomus lingvistams. Jeigu dievas duos, paskelbsiu juos pasauliui ir nurodysiu taisykles, pagal kurias mokant vieną kalbą, galima pažinti visas gyvąsias ir mirusias“, – rašė viename laiške šis XIX a. vidurio mūsų kultūros veikėjas³.

Tokia mūsų etimologijos „proistorė“. Tiesą sakant, ji maža kuo skiriasi nuo latvių, lenkų, rusų, vokiečių ir daugelio kitų tautų raštijoje užfiksuotų pirmųjų žodžių kilmės aiškinimų.

Lietuvių kalbos žodžių kilmę mėgino aiškinti ir tokie mūsų rašytojai, kultūros ar mokslo veikėjai, kaip Jonas Basanavičius, Vincas Pietaris, Antanas Šmulskštys (Paparonis). Tačiau ir jie, neturėdami specialaus lingvistinio išsilavinimo, nedaug ką daugiau galėjo pasiekti už anuos anksčiau minėtus, vaizdingu K. Būgos terminu tariant, „namų darbo etimologus“.

Pirmieji žymesni lietuvių kalbos tyrinėtojai lietuviai taip pat daugiausia buvo savamoksliai arba gana riboto specialaus lingvistinio išsilavinimo žmonės. Jie gana dažnai domėjosi ir etimologijos problemomis.

Kazanės universiteto auklėtinis, vėliau šio paties universiteto klasikinės filologijos profesorius Andrius Morkus Ugianskis (1816–1870) rengė didžiulį lietuvių kalbos žodyną, kuriame turėję būti ir etimologinių pastabų⁴.

Charkovo universitete klasikinės filologijos specialybę baigęs Jonas Juška (1815–1886), savo buvusio profesoriaus Izmailo Sreznevskio paskatintas, mėgino rašyti „Lietuvių kalbos šaknų žodyną“ („Литовский корнеслов“). Kaip matyti iš J. Juškos laiškų ir minėtam rusų mokslininkui nusiųstų bandomųjų žodyno straipsnių, tai

¹ Daukantas S. Raštai. V., 1976, t. 1, p. 421, 471, 547; Būga K. Rinktiniai raštai. V., 1958, t. 1, p. 199 (toliau: Būga).

² Akielewicz M. Gramatyka języka litewskiego. Głosowania. Poznań, 1890, p. 48, 57, 65; Kruopas J. M. Akelaitis leksikografas. – LKK, 1970, t. 12, p. 167–168.

³ Janulaitis A. Mikalojus Akelaitis. V., 1969, p. 65.

⁴ Drotvinas V. Andrius Morkus Ugianskis. – Literatūra ir menas, 1970.X.10, p. 13; Drotvinas V. A. Ugianskio 100-sioms mirties metinėms. – Kalbotyra, 1971, t. 23(1), p. 110–112.

turėjęs būti lyginamasis lietuvių, latvių ir senovės prūsų kalbų žodynas su slavų kalbų atitikmenimis. I. Sreznevskio archyve neseniai surastas ir J. Juškos sudarytas lietuvių—sanskrito kalbų atitikmenų žodynėlis („Словарь литовско-санскритских соответствий“)⁵.

Jokių A. Ugianskio žodyno rankraščių nėra išlikę, todėl apie jo etimologinių pastabų vertę sunku ką nors pasakyti. Tačiau vargu jos galėjo išsiskirti iš kitų to laikotarpio lietuvių kalbininkų šios srities bandymų. Minėti J. Juškos rankraščiai taip pat yra tik lietuvių kalbotyros istorikui įdomūs, šiaip rimtesnės mokslinės vertės neturintys mėginimai.

Didelių laimėjimų atskirose lietuvių kalbotyros srityse pasiekė Fridrichas Kuršaitis ir Antanas Baranauskas. Tačiau etimologija jie beveik nesidomėjo: juos labiau domino kiti lietuvių kalbos dalykai, be to, galimas daiktas, jie jautė, jog šiai kalbotyros sričiai nebuvo pakankamai pasiruošę.

Etimologijos problemomis šiek tiek domėjosi ir savamokslis kalbininkas Jonas Spudulis.

Pirmasis mūsų kalbininkas, kuriam etimologijos dalykai ypač rūpėjo, buvo Kazimieras Jaunius. K. Jaunius taip pat iš dalies buvo savamokslis kalbininkas, tačiau savo lingvistinių išsilavinimų jis buvo pralenkęs visus ankstesnius mūsų kalbininkus. Be graikų ir lotynų kalbų, kurias jis labai gerai mokėjo, K. Jaunius pirmasis iš lietuvių kalbininkų buvo gerai susipažinęs su pagrindine ano meto indoeuropeistikos kalba — sanskritu, hebrajų kalba, savarankiškai mokėsis suomių kalbos, nuodugniai išstudijavęs latvių, senovės prūsų kalbas. Tačiau, antra vertus, K. Jaunius, mokėsis religinio profilio mokyklose, negalėjo gauti sistemingų teorinių lingvistikos pagrindų, kurie jau buvo dėstomi tada geriausiuose Rusijos ir Vakarų Europos universitetuose. Šios išsilavinimo spragos Jaunius, nors ir labai talentingas autodidaktas, užpildyti nepajėgė. Jis kūrė faktinę medžiagą nepagrįstus garsų kitimo dėsnius, semantiškai artimus, bet gana skirtingus savo fonetika žodžius mėgino išvesti iš vienos pagrindinės formos.

Etimologijos problemomis K. Jaunius sudomino ir savo jaunąjį mokinį Kazimierą Būgą. K. Jauniaus etimologizavimo principai gerai atsispindėjo ir pirmajame stambesniame K. Būgos darbe „Aistiškuose studijuose“ (Peterburgas, 1908), parašytame 1905 m. Kaip matyti iš pateiktų šaltinių, atitinkamo literatūros sąrašo, knygos autorius ir, be abejo, jo mokytojas K. Jaunius buvo susipažinęs su svarbiausia ano meto indoeuropiečių kalbų etimologijos problemas liečiančia literatūra. Tačiau tyrinėdami lietuvių kalbos žodžių kilmę, jie iš anos literatūros ėmė tik atskirus, izoliuotus faktus, visai nekreipdami dėmesio į ten naudojamą tyrinėjimo metodiką, fonetikos dėsnius, kurie tada jau daugiau ar mažiau buvo nustatyti ir kurių buvo laikomasi etimologijos darbuose. Susidaryti aiškesniam vaizdui apie K. Jauniaus ir ankstesniasias K. Būgos etimologijas pateiksime keletą pavyzdžių, paimtų iš „Aistiškų studijų“ (rašyta prastinama).

⁵ Венедиктов Г. К. Материалы к истории литуанистики из архива И. И. Срезневского. — LKK, 1975, t. 16, p. 203—224.

Liet. *arklys* < **ary(a)-k(a)lij-*: skr. *árvā* 'greitakojis (Renner)'⁶, s. pr. *arwaykis* 'jaunas arklys' (p. 51).

Liet. *gurbas* 'tvartas' < **gu-rabá-*: *gu-* 'jautis, bulius, karvė (βοῦς)' + *raba-* 'stogas, namas (tectum)': gr. ὀροφός 'dengias (deckend)' (p. 52).

Liet. *lopšys*, *lopišys* < (š)*lop-išys* < **slop-išys*: got. *slēps* 'miegas (Schlaf)' (p. 52).

Liet. *marti* < (di)*marti* < **dam-arty* 'į namus atėjusi': gr. δάμ-αρ(τ) 'šeimininkė (Hausfrau)' (p. 52–53).

Liet. *brikas* 'dviem sėdynėm vežimas' < **dvi-br-ikā* iš **dvibra-s* = gr. δίφρο 'vežimas (Wagen)' (p. 55).

Liet. *meleta* 'picus viridis' < **mēlē-ta* 'tartas, pasakytas (linguata)': lat. *mēle-* 'liežuvis (lingua)' < **mēlēm* < **mēlām* < nom. **mēlā* < *mālā*: *molatq* > *mola ta* 'picus viridis' (p. 65).

Liet. *tarnas* < *tar(u)nai* < **teruna-s* = oset. *thāryn* 'berniukas (Knabe)': skr. *taruna-s* 'jaunas, švelnus (jung, zart)', gr. τερώνης 'silpnas, sunaikintas (schwach aufgerufen)', lot. *tener* 'švelnus, minkštas (zart, weich)' (p. 72)⁷.

Liet. *kipšas* < **kap(ro)-šo-*: lot. *caper* 'ožys' (p. 102).

Liet. *kiškis* < **kaskys*: **qasqos* 'pilkas (grau)' = lot. *cas-cu-s* 'senoviškas (altersgrau)': lot. *cānus* 'pilkas, pelenų spalvos, žilas, senas (grau, aschgrau)' < **cas-no-s*, anglosaksų *hasu* 'pilkai rudas (graubraun)' (p. 102).

Štai kaip vaizdingai „išaiškinama“ ir šiandien daug ginčų tebekeliama *Ukmergės* miesto kilmė.

U(r)k-mergė < **Urk(a)-mergė* (dviejų *r* disimiliacija) = *Vilka-mergė*, sen. liet. *Wilke-merge* 1384 m. Scriptores rer. prus. II 694: *vilka-* iš *virka* (: disimiliacija *r-r > l-r*) = *urka-* 'pylimas', lat. *virde* 'krūva (Haufe)', lat. *Virkus* – *muiža* + *-mergė* 'apylinkė (Grenzgebiet, Bezirk)', s. vok. aukšt. *marka* 'riba, pasienis (Grenze, Grenzgebiet)', got. *marka* 'riba (Grenze)', kimrų *bro* 'apylinkė, kraštas (Bezirk, Land, Gegend)', lot. *margo* 'kraštas, briauna (Rand)'; *Vilka-mergė* – 'miestas, savo sienose turįs pylimą v. pilį' (p. 178).

Kaip žinome, K. Būga savo „Aistiškus studijas“ griežtai sukritikavo, pavadin-damas „nevykusių, kiaurai klaidingu raštu“.

1909 m. pabaigoje K. Būga savo lėšomis išleido „Aistiškų studijų“ autokritiką, kurioje paneigė K. Jauniaus sukurtus garsų raidos dėsnius ir nurodė, kad jo darbas „может послужить лишь материалом для совершенно других выводов“⁸.

Nepaisant griežtos autokritikos, K. Būgos „Aistiški studijai“ pateko į lingvisti-nę literatūrą, jų santrumpą randame dažnai ir dabartiniuose žymiausiuose baltis-tikos veikaluose. Išliekamąją šios knygos vertę sudaro ne tik faktinė medžiaga, bet ir atskirais atvejais įdomūs pastebėjimai ir lyginimai.

⁶ Skliausteliuose nurodomi reikšmių aiškinimai, pateikiami K. Būgos.

⁷ Tokiai liet. *tařnas* etimologijai ir dabar pritaria daugelis tyrinėtojų, tačiau čia pateikiamus lietu-viško žodžio fonetinius pakitimus jokiais dėsniais paaiškinti negalima.

⁸ Plačiau plg. Zinkevičius Z., Kabelka J. Kazimieras Būga. – Kn.: Būga K. Rinktiniai raštai. V., 1958, t. 1, p. 31.

Antai Suomijos kalbininkas V. Kiparskis 1958 m. Maskvoje IV Tarptautiniame slavistų suvažiavime skaitytame labai įdomiame pranešime apie suomių ir slavų kalbų leksinių santykių chronologiją rašė: „Относительно этих трех слов (*ies, kimalainen, hirsi*.—A. S.) Калима занимает не совсем ясную позицию: сравнение *hirsi* ~ *жердь* он отклоняет только из-за отсутствия других одинаково древних заимствований... Известно, однако, что *hirsi*, как указал еще в 1920 (turi būti 1908. — A.S.) году литовский ученый Буга (*Aistiški studijai* I 29 и 189) и как недавно подтвердили некоторые другие ученые, легко может быть объяснено из балтийских языков, где имеется лит. *žar̃dis* 'обнесенный забором из жердей участок поля, выгон для лошадей' и латыш. *žurds* 'козлы или забор из суковатых жердей', и где могло быть также **žirdis* в приблизительно том же значении"⁹.

1911 m., vadinas, dar nebaigęs universiteto, K. Būga išspausdina didoką straipsnį „Baltica“, kuriame, be įvairių istorinės fonetikos dalykų, pateikiamos ir kelios dešimtys lietuvių, latvių ir senovės prūsų kalbų žodžių etimologijų¹⁰. Studijų metais K. Būga parašė dar du stambius, daugiausia etimologijos problemoms skirtus straipsnius — „Slavų-baltų etimologijos“¹¹ ir „Lituanica“¹².

Šių straipsnių jau nei iš tolo negalima lyginti su „Aistiškais studijais“. Tai darbai rimto mokslininko, ne tik puikiai pažįstančio be galo gausią faktinę baltų kalbų medžiagą, įvairią etimologinę literatūrą, bet ir gerai sugebančio naudotis tikslia tyrinėjimo metodika. Tiesa, ir šiuose straipsniuose dar vienur kitur, atrodo, galima įžiūrėti šiokių tokių K. Jauniaus įtakos pėdsakus, bet tai gal ir paties K. Būgos, šiaip jau etimologui labai reikalinga, drąsa. Pavyzdžiui, norėdamas susieti artimos reikšmės žodžius, jis kartais per daug drąsiai operuoja įvairiais fonetiniais pakitimais. Plg.:

„*kuil̃ys, kuilio* = лтш. *kuilis* 'der Eber': *kū̃kis* 'боров', *kū̃kē* 'свинья' Akielewicz Głosownia 114, *kū̃kũt* voc. 'поросенок' Дусяты: *kiaū-lē* 'свинья' из *keu-*, пр. *skew-re* Voc. 865 'Sau': лтш. *cū̃ka* 'свинья' из **k'ū-kā* с „мягким“ *k* из *kiau-* < *keu-*“ (Būga, I, 296—297).

Arba štai be jokių išlygų siejami lietuvių kalbos žodžiai: *kuī-nas, kuī-kē, ku-m-ēlē, kū-žis, kužiūkas* (p. 297). Liet. *pū̃ika* 'gėlė', kaip savas žodis, siejamas su lat. *puķe* 'gėlė', liet. *pokštē* (F. Neselmano žodyno žodis, turėtų būti *puokštē*. — A. S.), skr. *pū̃š-pa-* 'gėlė' (p. 300). Liet. *kãr̃stas*, kaip savos kilmės žodis, siejamas su lat. *šķīr̃sts* 'dėžė, karstas', skr. *kartā-* 'duobė, urvas, skylė (Grube, Loch)', kuri, K. Būgos nuomone, atitiktų pralietuvišką formą **kãrtas* 'lovys, gelda (корыто)', iš kurios būtų kilusi suom. *kartta* 'gelda, lovys (der Trog)': liet. *prā-kartas* 'gelda, lovys; ėdžios'

⁹ Кипарский В. О хронологии славяно-финских лексических отношений. — Scando-Slavica, 1958, t. 4, p. 128.

¹⁰ Буга К. К. Baltica. — РФВ, 1911, 65, с. 302—326; 1911, 66, с. 218—255; atskiru leidiniu — Варшава, 1911; Būga, t. 1, p. 273—322.

¹¹ Буга К. К. Славяно-балтийские этимологии. — РФВ, 1912, 67, с. 232—250; Būga, t. 1, p. 323—338.

¹² Буга К. К. Lituanica. — Известия Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук, 1912, 17 (1), с. 1—49; atskiru leidiniu — СПб., 1912; Būga, t. 1, p. 339—383.

(Būga, I, 308). Skolinį iš baltarusių kalbos *aršūs* K. Būga, kaip savą žodį, sieja su gr. *ερχομαι* 'einu', skr. *ṛcchāti* 'pataikau, pasiekiu (trifft, erreicht)' (Būga, I, 355).

Dalies panašių etimologijų vėliau atsisakė pats K. Būga.

Nemaža dalis šiuose straipsniuose paskelbtų K. Būgos etimologijų išlaikė laiko bandymus ir šiandien jos pateikiamos etimologinėje literatūroje kaip įtikimi siejimai, ypač tai liečia baltų ir slavų kalbų medžiagą. Iš tokių etimologijų, pavyzdžiui, galima paminėti:

Liet. *aukšlė* 'tokia žuvis': rus. *укляя* (Būga, I, 274). Šią etimologiją Būga lietė ir vėlesniuose darbuose (Būga, I, 490; II, 643). Ji kaip nekelianti jokių abejonių pateko į pagrindinius baltų ir slavų kalbų etimologijos veikalus (Trautmann, 18; Fraenkel, 26; Machek, 668; Фасмер, IV, 156).

Liet. *būrỹs* 'lietaus ar sniego šorys, šiaip kokio oro banga' A. Briuknerio, E. Bernekerio buvo laikomas skoliniu iš slavų kalbų (plg. rus. *буря* 'audra' ir kt.). K. Būga pakankamai argumentuotai įrodė, jog liet. *lietaūs būrỹs* yra neatskiriamas nuo *žmonių* (*paūkščių, avių*) *būrỹs*, o iš pasakymo *lietaūs būrỹs* atsiradusi ir naujoji *būrỹs* reikšmė (Būga, I, 306).

Liet. *glusnūs* 'klusnus, paklusnus' K. Būga siejo su slav. *глухъ* 'kurčias' (plg. rus. *глухой*), dėl semantikos palygindamas žemaičių *klūsas* 'apykurtis': liet. *klausyti* (Būga, I, 306 – 307). Ši K. Būgos etimologija pateikiama R. Trautmano (Trautmann, 91), M. Fasmerio žodynuose (Фасмер, I, 417).

Liet. *godoti* 'mąstyti, svajoti', kurį E. Bernekeris laikė slavizmu, K. Būga įrodė esant savu žodžiu (Būga, I, 307). Dėl tokios šio žodžio kilmės neabejoja ir vėlesnieji etimologai (Fraenkel, 159–160; Фасмер, I, 381).

Bene pirmą kartą etimologinėje literatūroje K. Būga plačiau aptarė liet. *lopa* 'letena' su slavų *lapa* (plg. rus. *лана*) santykį (Būga, I, 312–313; plg. t. p. Fraenkel, 339–340; Trautmann, 160; Фасмер, II, 458).

Labai gražiai K. Būga išaiškina liet. *umėdė* kilmę, pirmąjį šio grybo pavadinimo komponentą susiedamas su liet. *ūmas* 'žalias, drėgnas, nedžiovintas', *ūmūs*, antrąjį – su liet. *ėsti*, semantinę paralelę nurodydamas rus. *сыроежка* 'ūmėdė' (Būga, I, 382–383; plg. t. p. Fraenkel, 1162; Фасмер III, 819).

Liet. *žiāumos* K. Būga bene pirmasis susiejo su bulg. *жуна* 'lūpa, burna' (Būga, I, 383; plg. t. p. Trautmann, 372; Fraenkel, 1302–1303; Фасмер, II, 39–40).

Labai plačiai ir įtikinančiai nagrinėjama liet. *žlūgtas* 'pamerkti skalbti drabužiai, skalbiniai; kubilas skalbiniams' kilmė (: liet. *žlūgti, žlūginti, žlūgsoti* 'būti šlapiam', *žliūgė* 'toks gvazdikinių šeimos augalas' ir kt.). Būga čia taip pat atkreipė dėmesį, kad baltar. *жлукто* 'kubilas skalbiniams; daug geriantis ir valgantis (много пьющий и обжора)', lenk. *żlukto* 'kubilas skalbiniams' yra skoliniai iš lietuvių kalbos (Būga, I, 320–321; plg. t. p. Fraenkel, 1318; Фасмер, II, 58).

Gausia faktine, tiek lingvistine, tiek ir istorine, medžiaga pasižymi straipsnis apie liet. *taūras* – slavų *мырѣ* (Būga, I, 375–378).

Įdomus K. Būgos mėginimas išaiškinti liet. *laivas* kilmę. Jis šį žodį mėgino sieti su liet. *lovỹs, luōtas* (Būga, I, 309–311). Tiesa, liet. *laivas* kilmė ir dabar nėra galutinai išaiškinta (galimas daiktas, kad tai skolinys iš Pabaltijo finų kalbų), tačiau liet. *laivas* ir *lovỹs* ryšys tiek dėl reikšmės, tiek ir dėl fonetikos yra gana įmanomas.

Dar studijų metais K. Būga parašė labai vertingą darbą apie lietuvių asmens vardus¹³, kuriame taip pat dažnai liečiamos etimologijos problemos.

Svarbus K. Būgos etimologinis darbas buvo 1913–1916 m. žurnale „Русский филологический вестник“ paskelbta studija „Slavų—baltų etimologijos“¹⁴. Šioje studijoje K. Būga pateikia bendrų baltų ir slavų kalboms žodžių etimologijas (iš viso 325). Dalis šių etimologijų yra tam tikri E. Bernekerio „Slavų kalbų etimologinio žodyno“ („Slavisches etymologisches Wörterbuch“. Heidelberg, 1908–1913) papildymai ir pataisymai.

Iš įdomesnių čia skelbiamų K. Būgos etimologijų galima būtų paminėti:

Slavų kalbų žodžiui *duda* (plg. rus. dial. *дыда* 'dūda' ir kt.) K. Būga nurodė tikslų lietuvišką atitikmenį **dauda*, plg. mažybinių formą *daudytė* 'dūdelė': liet. *dudėnti* 'belsti, nesmarkiai griauti, kalbėti' (Būga, I, 327, 437; plg. t. p. Fraenkel, 84; Trautmann, 46–47; Фасмер, I, 550).

Liet. *dailė* 'menas', *dailūs* K. Būga susiejo su slav. *dělo* (rus. *дело* 'reikalas, dalykas, įmonė' ir kt.). Ši etimologija daug ginčų kelia ir dabar. Slavistai jai nepritaria (plg. Būga, I, 436–437; Фасмер, I, 496–497; Sławski, I, 190; Trautmann, 48). Pastaruoju metu šią K. Būgos etimologiją atgaivino B. Jėgeris¹⁵.

Šiame darbe keliama mintis apie liet. *piētūs* giminystę su slav. *pirō* (plg. rus. *нур* 'puota' ir kt.), *piti* (plg. rus. *нумь* 'gerti' ir kt.). Tai irgi labai ginčytina, tačiau įmanoma etimologija (Būga, I, 473; Fraenkel, 587–588).

Slavų *razō* (plg. rus. *раз* 'kartas' ir kt.) K. Būga nurodė tikslų lietuvišką atitikmenį *rūožas* (Būga, I, 476; plg. t. p. Trautmann, 245; Фасмер, III, 432–433).

Plačiai aptariama liet. *slaugyti*, slav. *sluga* (plg. rus. *слуга* 'tarnas' ir kt.), slav. *služiti* (plg. rus. *служить* 'tarnauti' ir kt.) santykis (Būga, I, 484; plg. t. p. Trautmann, 268; Фасмер, III, 676). Į šių žodžių santykį K. Būga buvo atkreipęs dėmesį jau ir ankstesniame savo darbe (Būga, I, 316–317).

Slavų *stryjb* (plg. lenk. *stryj* 'dėdė (tėvo brolis)' ir kt.) senuosiuose raštuose K. Būga surado tikslų atitikmenį liet. *strūjus* 'senelis' (Būga, I, 486; plg. t. p. Trautmann, 290; Фасмер, III, 780; Трубачев, 79–81).

Aiškinama liet. *talkà* kilmė (: *telkti*), nurodoma šio žodžio atitikmenys slavų kalbose (Būga, I, 488; plg. t. p. Fraenkel, 1053–1954; Trautmann, 322; Фасмер, IV, 73).

Kalbėdamas apie liet. *vėnteris* 'toks tinklas žuvims gaudyti' santykį su atitinkamais šios šaknies slavų kalbų pavadinimais (rus. *вятерь*, lenk. *więcierz* ir kt.), K. Būga bene pirmasis kelia mintį, kad slaviškieji žodžiai gali būti skoliniai iš baltų kalbų (Būga, I, 491; plg. t. p. Fraenkel, 1223–1224; Фасмер, I, 292, 376).

Didelė dalis šioje studijoje keliamų K. Būgos minčių rado atgarsį vėlesnėje etimologinėje literatūroje, ypač dažnai ja remiamasi E. Frenkelio, R. Trautmano,

¹³ Būga K. Apie lietuvių asmens vardus. — Lietuvių tauta, 1911, t. 2, p. 1–50; atskiru leidiniu — Vilnius, 1911; Būga, t. I, p. 201–269.

¹⁴ Буга К. К. Славяно-балтийские этимологии. — РФВ, 1912, 67, с. 232–250; 1913, 70, с. 100–108, 248–256; 1914, 71, с. 50–60, 464–471; 1914, 72, с. 187–202; 1915, 73, с. 335–343; 1916, 75, с. 141–156; Būga, t. I, p. 323–338, 433–495.

¹⁵ Jėgers B. Verkannte Bedeutungsverwandtschaften baltischer Wörter. — KZ, 1966, B. 80, p. 81–87.

M. Fasmerio žodynuose. Net ir nesutikdami su K. Būgos etimologijomis, vėlesnieji tyrinėtojai dažnai pasinaudojo vertinga faktine lietuvių kalbos medžiaga, kuri, kaip pats K. Būga laiške žurnalo „Русский филологический вестник“ redakcijai nurodė, daugiausia buvo surinkta „iš gyvosios šnekamosios kalbos“ (Būga, I, 433).

Ypač daug etimologijos problemų K. Būga nagrinėjo savo veikale „Kalba ir senovė“ (K., 1922). Šiame veikale paskelbti tokie žinomi jo straipsniai, kaip „Visų senieji lietuvių santykiai su germanais“, „Marios ir jūrės“, visa serija straipsnių „Mūsų žodžių giminaičiai“ ir kt.

Iš įdomesnių K. Būgos etimologijų, išspausdintų „Kalboje ir senovėje“ norisi nurodyti:

Liet. *kūdikis* : lat. *kūdit* 'jaudrinti, raginti', plg. semantinę paralelę *vaikas* : *vėikus* 'greitas', *vikrus*, *veikti*, *vỹkti* (Būga, II, 43; Fraenkel, 304, 1214).

Liet. *rambūs* 'trąge, t. y. kuriam reikia botagu sukirsti (рубнуть)', *rėmbėti*, *rūmbėti* 'gauti rumbų, покрываться рубцами, заживать', *riūbas* 'botago rynė, kuria sukerta (рубят) arkliui', lat. *ruība* 'stebulė, t. y. medžio nuokarta (обрубок)', slav. *rabiti* ir kt. (Būga, II, 111; Fraenkel, 696).

Liet. *gātvė*, lat. *gatva*, kurių pirminė reikšmė buvusi 'varykla, užtvara galvijams ginti ganyklon' šaltiniu laikoma gotų arba šiaurės germanų *gatwō*. Jeigu liet. *gātvė* būtų savas žodis, „tai jis šiandie būtų tariamas **gadvė*“ (Būga, II, 136–139; Fraenkel, 139–140).

Liet. *oras* 'Luft, das Freie', K. Būgos nuomone, pirminė reikšmė buvusi 'arimas', 'ariamas laukas', tokiu būdu šis žodis sietinas su veiksmazodžiu *arti* (Būga, II, 256–257; Fraenkel, 17, 518). Šią mintį K. Būga iš dalies jau buvo kėlęs ir „Aistiškuose studijuose“ (plg. p. 97, 207).

Liet. *našlė* : lot. *nex* 'užmušimas', *necare* 'užmušti', *nocēre* 'kenkti', skr. *naṣati* 'gaišta, žūsta', av. *nasu-* 'lavonas', gr. *νέχους*, *νεχρός* 'lavonas, velionis' (Būga, II, 299; Fraenkel, 486). Įdomu, jog tokią etimologiją vėliau buvo paskelbęs ir amerikiečių kalbininkas F. R. Prevedenas. Kaip šios etimologijos autorius jis nurodomas ir K. D. Bako indoeuropiečių kalbų sinonimų žodyne (Buck C. D. A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. Chicago, 1949). Žymusis tarybinis etimologas O. Trubačiovas šiuo klausimu rašė: „справедливость требует указать, что на самом деле эта интересная этимология впервые была предложена К. Бугой, умершим в 1924 г. В печатном виде эта этимология фигурировала в достаточно известном труде К. Буги (turima galvoje „Kalba ir senovė“. – A. S.) (Трубачев, 114).

Liet. *spaīguolė*: liet. *spaīgas* 'kam akys apžiro, žabalas' ir kiti *speng-* 'švitėti, žerėti' šaknies žodžiai (Būga, II, 310; Fraenkel, 860).

Apskritai reikia pasakyti, kad K. Būga etimologijos problemas liečia vos ne kiekviename savo straipsnyje, ypač daug vertingos medžiagos etimologiniam lietuvių kalbos žodynui galima rasti jo studijoje „Priesagos –ūnas ir dvibalsio uo kilmė“ (Būga, II, 331–376) ir po mirties paskelbtame darbe apie lietuvių ir latvių kalbų metotoniją – „Die Metatonie im Litauischen und Lettischen“ (Būga, II, 386–483). Daug etimologinių pastabų esama ir išleistuose „Lietuvių kalbos žodyno“ sąsiuvinuose (Būga, III, 9–480).

Didžiulis Būgos etimologinis darbas buvo paskelbtas praėjus trisdešimt penkeriems metams po autoriaus mirties — tai pastabos ir papildymai A. Preobraženskio rusų kalbos etimologiniam žodynui — „Замечания и дополнения к этимологическому словарю русского языка А. Преображенского“ (Būga, II, 499–688). Ši nebaigtą darbą sudaro 413 tokių pastabų bei papildymų, kurie kartais keletą ar net keliolika kartų didesni už paties A. Preobraženskio žodyno straipsnius.

Šiame darbe K. Būga nurodo daug įdomių baltų ir slavų kalbų leksinių atitikmenų, nauja faktine medžiaga papildo ankstesniasias savo etimologijas, nurodo A. Preobraženskio žodyne esančius baltų kalbų netikslumus, pateikia ir visai naujų lietuvių kalbos žodžių etimologijų. Labai gaila, kad tokia puiki K. Būgos studija buvo paskelbta taip vėlai ir ja negalėjo pasinaudoti M. Fasmeris, rašydamas savo rusų kalbos etimologinį žodyną.

Kaip labai svarbų K. Būgos nuopelną baltų kalbų etimologijai reikėtų paminėti jo darbą prie R. Trautmano „Baltų–slavų kalbų žodyno“ („Baltisch-Slavisches Wörterbuch“. Göttingen, 1923). Daugiau negu prieš pusę šimtmečio išleistas vokiečių kalbininko veikalas neprarado savo aktualumo ir šiandien. Įvairiomis progomis prie jo grįžta baltų ir slavų kalbų senųjų santykių tyrinėtojai (plg. Chr. S. Stango, A. Nepokupno, J. Safarevičiaus, F. Slavskio ir kt. darbus).

Turbūt kalbos mokslo istorijoje rasime ne tiek daug pavyzdžių, kai mokslininkas padeda savo kolegai taip, kaip K. Būga talkino R. Trautmanui. Kaip žinome, K. Būga ištiesai skaitė šio veikalo korektūras ir savo pastabas, surašęs į atskiras popieriaus skiauteles, siuntė autoriui. Todėl R. Trautmano žodyne, be daugybės K. Būgos veikalų nuorodų, nemaža rasime ir santrumpų *B.* ar *Būga*, žyminčių korektūrines mūsų kalbininko pastabas.

Būdamas sąžiningas mokslininkas, R. Trautmanas savo žodyną dedikavo „K. Būgai, įžymiajam savo gimtosios lietuvių kalbos žinovui“, o pratarinėje taip apibūdino K. Būgos pagalbą: „Pirmiausia aš turiu būti dėkingas K. Būgai, kuriam aš, norėdamas tikrą padėką išreikšti, knygą dedikavau: su nepaprastu rūpestingumu jis kartu skaitė varginančias korektūras, remdamasis savo didžiuliu išmanymu, kur buvo reikalinga, taisė baltiškų žodžius ir su retu liberališkumu man teikė medžiagos iš savo neišsemiamų rinkinių“ (p. VII).

Kadangi dėl leidėjo priešinosi R. Trautmanas ne į visas pastabas galėjo atsižvelgti, K. Būga buvo sumanęs parašyti tam tikrą šio žodyno papildymą ir paskelbti jį periodiniame leidinyje „Tauta ir žodis“ (plg. Būga, III, 779–781).

K. Būgos, kaip etimologo, talentas ypač gražiai atsiskleidė jo onomastikos darbuose, tačiau čia jau atskiros straipsnio tema.

Svarbiausio savo etimologijos darbo K. Būgai, deja, neteko įvykdyti: po jo mirties liko keliolika metų kaupia apie dvidešimties tūkstančių kortelių lietuvių kalbos etimologinio žodyno kartoteka. Tai išrašai iš pagrindinių ano meto etimologijos veikalų, įvairių lingvistinių tyrinėjimų, kurie vienu ar kitu atžvilgiu gali būti susiję su lietuviškų žodžių kilmė, faktine lietuvių, latvių kalbų tarmių, senųjų baltų kalbų paminklų medžiaga, dažnai su atitinkamomis autoriaus pastabomis.

K. Būga nebuvo kalbininkas, kuriam labai rūpėtų kalbos mokslo teorija, tyrinėjimo metodika, niekur jis nesuformulavo savo lingvistinių pažiūrų. Taigi K. Būga

nebuvo panašus į savo didįjį mokytoją Janą Bodueną de Kurtenė. K. Būga buvo tyrinėtojas praktikas. Jam artimiausia buvo jaunagramatikių tyrinėjimo metodika. Šiuo atžvilgiu K. Būgos darbai mums ypač primena jo žymiųjų bičiulių Janio Endzelyno, Makso Fasmerio darbus.

Niekur K. Būga specialiai neaptarė ir savo etimologinių tyrinėjimų metodikos. Tiesa, kartais prabėgomis jis paliesdavo ir šiuos klausimus. „Lietuvis, išsigeidęs susėkti bet kurio žodžio kilmę, neprivalo tuojau, tik ką išsitraukęs iš žodyno kokį žodelį, be jokio ryšio su kitais, nudausioti į tolimąją indų, graikų ir (šiandie tai labai madoje) net į armenų žemę. Pirmą visą ko etimologijojamajam žodžiui ieškome išaiškinimo lietuvių kalbos žodyne. Apsidirbę su savosios kalbos žodynu, nukankame pas savo kalbos brolius latvius ir prūsus. Iš ten vykstame į slavėnų žemę. Ir tiktai čia apsidirbę, gauname teisę žvilgtelti ir į sanskritą, graikų, lotynų, germanų, keltų ir kitų giminių kalbų žodynus“, — rašė K. Būga H. Hirtto „Indoeuropiečių gramatikos“ („Indogermanische Grammatik“. Heidelberg, 1921, T. 2) recenzijoje (Būga, II, 260).

Skaitant K. Būgos etimologinius darbus, pirmiausia į akis krinta nepaprastas faktinės medžiagos iš gyvosios kalbos ir senųjų raštų gausumas. Tiesa, lietuvių kalbos senųjų raštų medžiaga plačiai operavo ir kiti etimologai (pavyzdžiui, E. Frenkelis). Tačiau gyvosios kalbos, tarmių faktais jam negali prilygti nė vienas. Nagrinėdamas atskirų žodžių kilmę, K. Būga didelį dėmesį kreipė ir į pačių realiųjų istoriją, plg. liet. *taūras* (Būga, I, 375–378), liet. *kaŗstas* (Būga, II, 192–195) aiškinimus. Šiuo atžvilgiu jo darbai kartais primena „Žodžių ir daiktų“ („Wörter und Sachen“) krypties etimologų tyrinėjimus.

Tarybinė lietuvių kalbotyra per pastaruosius dešimtmečius įvairiuose lietuvių kalbos mokslo baruose pasiekė daug gražių laimėjimų, pasiekta jų ir etimologijoje. Tačiau Kazimieras Būga ir šiandien, praėjus nuo jo mirties daugiau negu pusei šimtmečio, lieka žymiausias lietuvių etimologas.

Galima džiaugtis, jog pavyzdinčiai išleidus K. Būgos „Rinktinius raštus“ (sudarė Z. Zinkevičius), mūsų didžiojo kalbininko etimologiniai tyrinėjimai pasidarė prieinami plačiam specialistų ratui. Reikia manyti, jog jie drauge su E. Frenkelio „Lietuvių kalbos etimologiniu žodynu“ („Litauisches etymologisches Wörterbuch“), akademiniu „Lietuvių kalbos žodynu“ sudarys tvirtą pagrindą būsimam lietuvių kalbos etimologiniam žodynui, kokius pastaruoju metu leidžia mūsų kaimynų tautos (lenkai, baltarusiai, ukrainiečiai).

Literatūros sutrumpinimai

Būga	— Būga K. Rinktiniai raštai. V., 1958–1961, t. 1–3.
Fraenkel	— Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg — Göttingen, 1955–1966.
KZ	— Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen. Berlin, 1852.
LKK	— Lietuvių kalbotyros klausimai. V., 1957.
Machek	— Machek V. Etymologický slovník jazyka českého. Praha, 1968.
Sławski	— Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1952–1969, t. 1–3.

- Trautmann — Trautmann R. Baltisch-Slavisches Wörterbuch. Göttingen, 1923.
 РФВ — Русский филологический вестник. Варшава, 1879—1918.
 Трубачев — Трубачев О. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя. М., 1959.
 Фасмер — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. М., 1964—1973, т. 1—4.

А. САБАЛЯУСКАС

К. БУГА — ЭТИМОЛОГ

Резюме

Выдающийся исследователь литовского языка К. Буга первым из литовских языковедов начал изучать проблемы этимологии, пользуясь строгим научным методом.

В ранних этимологических исследованиях К. Буги еще заметно влияние ошибочной методики его учителя К. Яунюса, но уже в 1911 г. он публикует несколько работ, которые характеризуют автора как превосходного специалиста. Вопросами этимологии К. Буга занимался в процессе всей своей научной деятельности. Многие находки К. Буги вошли в этимологические словари Э. Френкеля, Р. Траутмана, М. Фасмера, Ф. Славского, В. Махека и др.

К. Буга намеревался написать этимологический словарь литовского языка. Для этого он собрал большую картотеку, но начатую работу прервала скоропостижная смерть (в 1924 г.).